

نقش و عملکرد نمایندگان زن در دوره‌های اول و دوم مجلس شورای اسلامی

نورالدین نعمتی^{۱*}، سمانه اسفندیاری^۲

چکیده

در تاریخ ایران، زنان همواره نقش‌های مهمی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی برعهده داشته‌اند. پس از پیروزی جنبش مشروطه، زنان در جامعه ایران به موقعیت‌های بالایی در نظام اجرایی و قانون‌گذاری دست یافتند. با پیروزی انقلاب اسلامی، نقش زنان در حوزه‌های مختلف اجتماعی نه تنها کاهش نیافته، بلکه در برخی از حوزه‌ها افزایش چشمگیری داشته است. زنان در این دوره به نظام اسلامی تعهد سپردند. در این میان، زنان در مجلس شورای اسلامی با حمایت جامعه زنان نقش مهمی ایفا کردند. این مقاله به بررسی نقش و عملکرد زن در دو دوره اول مجلس شورای اسلامی می‌پردازد که چگونه به بهتر شدن موقعیت زنان کمک کرده‌اند. پژوهش حاضر بر این فرضیه استوار است که نمایندگان زن در دو دوره مجلس شورای اسلامی از طریق گسترش ظرفیت‌های حمایتی قانونی در جمهوری اسلامی، از جمله توجه به همه مبانی قانونی مورد احترام نظام جمهوری اسلامی به پیشرفت موقعیت زنان در ایران کمک کردند.

کلیدواژه‌ها

زن ایرانی، ظرفیت‌های حمایتی اسلامی، مجلس شورای اسلامی، موقعیت زنان، نمایندگان زن.

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه تهران

۲. کارشناسی‌ارشد گروه تاریخ دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۶/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۰

مقدمه

در دوره قاجار، در پی افزایش ارتباط با غرب، جامعه سنتی دچار تغییر شد. با پیروزی جنبش مشروطه، زنان طبقات بالای جامعه با تشکیل انجمن‌ها و انتشار روزنامه و مجلات در پی استحقاق حقوق اجتماعی خود بودند. با تشکیل حکومت پهلوی اول در مجلس دوره هفتم قانون اتحاد البسه در چهار ماده و هشت تبصره در سال ۱۳۰۷ به تصویب رسید که اجرای آن در جامعه ایران باعث ناآرامی در تهران، مشهد و شیراز شد. در سال ۱۳۱۱، با برگزاری کنگره زنان شرقی، زنان طبقات بالا خواستار حقوق برابر شدند. نیز با تشکیل قانون بانوان در سال ۱۳۱۳ آن‌ها خواستار کشف حجاب شدند. دولت در هفدهم دی ۱۳۱۴ اعلام رسمی کشف حجاب کرد. پس از آن، در دوره ابتدایی تا کلاس چهارم به صورت مختلف درآمد و پیشاهنگی دختران در مدارس به اجرا درآمد.

با انتشار نشریات مختلف زمینه گسترش نفوذ هرچه بیشتر فرهنگ غرب در جامعه فراهم شد. این تغییرات هرچند از بالا و به وسیله نظام حاکم، تبلیغ و گسترش یافت، با واکنش‌های متفاوت و متضادی در جامعه روبه‌رو شد. با سقوط رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰ و تغییر در ساختار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه در سال ۱۳۲۱، حزب زنان به وسیله صفیه نمازی (فیروز) تشکیل شد که فاطمه سبحان دبیر آن بود. در همان سال، مهرانگیز دولت‌شاهی سازمانی به نام «راه نو» تأسیس و برای ایجاد حق رأی زنان در مجلس شورای ملی تلاش کرد. در سال ۱۳۲۳، نمایندگان حزب توده با طرح مسئله حق رأی برای زنان، با مخالفت سایر نمایندگان روبه‌رو شدند. پس از آن، با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ همه نهادهای مستقل و بیرون از حاکمیت سرکوب شدند و سپس زیر نظر حکومت شورای عالی زنان اداره و همه امور مربوط به زنان با حمایت و هدایت حکومت، ساماندهی شد. دادن حق رأی به زنان، در سال ۱۳۴۱ در طرح شش ماده‌ای تصویب و در شهریور ۱۳۴۲ انتخابات دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی برگزار شد. از مجموع ۱۹۰ نماینده، ۶ کرسی و در آخرین دوره مجلس شورای ملی از مجموعه ۲۵۲ نماینده، ۲۰ کرسی به زنان تعلق گرفت.

در دوره پهلوی دوم، با اقدامات دستوری، مبنی بر حق رأی به زنان و مهندسی انتخابات و فرستادن چند زن به مجلس، نمایی از دموکراسی غربی به اجرا درآمد. در همین دوره، زنان با شرکت در مبارزات سیاسی و اجتماعی با انگیزه اسلامی در جنبش پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ و سایر اعتراضات، سیاست‌های رسمی حکومت را به چالش کشیدند. متفکران اسلامی با تجدید حیات اسلامی و تأکید بر حقوق زن و داشتن برنامه جامعه اسلامی برای زنان، به مقابله با نظریه‌های حکومت برآمدند. ایشان معتقد بودند، تعاریفی که غرب از زن دارد براساس مقتضیات جهان سرمایه‌داری است و ارزش‌هایی که در دنیای مدرن بر زنان شرقی تحمیل شده است پایه

اسلامی ندارد و آن‌ها الگوی خاصی از زن مسلمان جهان امروز معرفی کردند. این نظریه‌ها زمینه حضور هرچه فعال‌تر زنان پس از پیروزی جمهوری اسلامی را فراهم کرد. در اوایل انقلاب، با موضع‌گیری هوشمندانه رهبر انقلاب، زنان در همه انتخابات حق رأی داشتند و زمینه برای حضور آن‌ها در همه صحنه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی فراهم شد. در قانون اساسی جمهوری اسلامی، در اصول سوم و هشتم، حضور زنان در همه امور سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به رسمیت شناخته شد و با تشکیل مجلس شورای اسلامی کرسی‌ها به زنان تعلق گرفت.

پرسش پژوهش

نمایندگان زن در دوره اول و دوم مجلس شورای اسلامی، چگونه از طریق فرایند قانون‌گذاری در ارتقای موقعیت زنان مؤثر بودند؟

فرضیه پژوهش

فرضیه این پژوهش را می‌توان چنین مطرح کرد که نمایندگان زن در دوره اول و دوم از طریق گسترش ظرفیت‌های حمایتی قانونی در جمهوری اسلامی، همچون توجه به همه مبانی قانونی مورد احترام نظام جمهوری اسلامی، به پیشرفت موقعیت زنان در ایران کمک کردند.

مجلس اول شورای اسلامی

در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷، با پیروزی انقلاب اسلامی، «اداره کشور به دولت موقت سپرده شد و شورای عالی انقلاب بر امور نظارت می‌کرد. با تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی، شرایط برای تشکیل مجلس شورای اسلامی فراهم گردید... در آن شرایط تمامی گروه‌ها و احزاب سیاسی برای حضور در مجلس، با تبلیغات وسیعی سعی داشتند کاندیدای مورد نظر خود را وارد مجلس کنند» [۷، ش ۱۶۰۶۱: ص ۴-۲].

پس از پایان انتخابات و تشکیل مجلس در خرداد ۱۳۵۹، ترکیب نمایندگان بیشتر مجلس از حزب جمهوری اسلامی، نهضت آزادی مستقلان و طرفداران رئیس‌جمهور بودند. در انتخابات تهران در میان کاندیداها، اسامی زنان به چشم می‌خورد که از بین آن‌ها ۴ نفر به مجلس راه یافتند.

جدول ۱

ردیف	نام و نام خانوادگی	حوزه انتخابات	مجموعه آرا	آرای نماینده	درصد آرای نماینده	نوبت
۱	گوهرالشریعه دستغیب	تهران	۱۶۳۴۰۰۷	۹۶۰۲۴۹	۵۸٫۷۷	مرحله دوم
۲	عاتقه صدیقی	تهران	۲۱۱۶۲۵۸	۱۸۴۲۷۴۶	۸۷٫۰۷	میان دوره‌ای
۳	اعظم طالقانی	تهران	۲۱۳۴۴۳۴	۱۱۰۸۶۵۳	۵۱٫۹۴	مرحله اول
۴	مریم بهروزی	تهران	۱۸۵۹۴۶۳	۱۷۱۳۱۱	۹۳٫۱۳	میان دوره‌ای

در مجلس شورای اسلامی «براساس آیین‌نامه داخلی به منظور بررسی، اصلاح و تکمیل لوایح دولت و تهیه لوایح، کمیسیون‌ها تشکیل و براساس تخصص و نیاز هریک از نمایندگان، عضو یکی از آن‌ها می‌شدند» [نک ۲۳، ماده ۳۳].

مجلس اول در شرایط داخلی و خارجی خاصی تشکیل شد. در همین دوره، با تصویب قوانین، شرایط لازم را برای ادامه کار دو قوه مجریه و قضاییه فراهم کرد و در همین دوره با تجاوز رژیم بعث به کشور، مسئله گروگان‌های امریکایی، فعالیت مسلحانه گروهک‌های داخلی، ناآرامی در مناطق مرزی کشور، تحریم‌های اقتصادی و مسئله بی‌کفایتی رئیس‌جمهور از چالش‌های مهمی به‌شمار می‌رفت که مجلس با آن روبه‌رو بود. افزون بر این، مجلس اول برای حمایت از رزمندگان، قوانینی برای خانواده‌های نیروهای مسلح، مفقودان، جانبازان، مجروحان و اسیران به تصویب رسانید که بیشتر جنبه حمایتی داشت [۹، ص ۲].

عملکرد زنان

زنان نماینده «با تشکیل کمیته حقوق خانواده، فعالیت خود را متمرکز به امور بانوان کردند» [۱، ص ۱۱]. این کمیته در جلسات هفتگی با مسئولان دولتی، نهادها و وزارت‌خانه‌ها درباره موضوعاتی با محوریت زنان به گفت‌وگو می‌نشستند و سپس به تجمیع نظرات اعضای کمیته پرداخته می‌شد. علاوه بر این، انجمن‌های زنان، که خارج از حوزه حکومت فعالیت می‌کردند، آرای خود را به کمیته منتقل می‌کردند.

اعضای کمیته به منظور آگاهی از آرای همه قشرهای بانوان در سطح عمومی از آن‌ها خواستند با ارسال نامه به آن‌ها در جهت تدوین قوانین مناسب، با کمک نماینده اعضای کمیته، در جلسات متعددی که با دادگاه‌های مدنی و مقامات قضایی داشتند، تلاش کردند با وضع دادگاه‌های خانواده، آمار طلاق، ریشه‌یابی اختلافات خانوادگی و آشنایی افراد با قوانین اسلامی پیش از ازدواج آشنا همه از طریق رسانه‌های جمعی اطلاع‌رسانی شود.

در همین زمینه، لوایحی با کمک کمیسیون قضایی تهیه و برای تصویب در صحن علنی مجلس مطرح شد. با تلاشی که اعضای کمیته مجلس انجام دادند سه لایحه مهم در مورد خانواده به تصویب مجلس رسید، این لوایح عبارت‌اند از:

۱. تصویب قانون واگذاری حضانت فرزندان صغیر یا محجور به مادران؛

۲. تصویب قانون تأمین زندگی زنان و کودکان بی‌سرپرست؛

۳. تصویب قانون نیمه‌وقت بانوان در ادارات دولتی.

براساس قانون، حق حضانت فرزندان صغیر یا محجور و کسانی که پدران آنان در جنگ تحمیلی به شهادت رسیده یا فوت کرده‌اند به مادران واگذار شد. این قانون دو تبصره داشت:

۱. در مواردی که با حکم دادگاه صلاحیت مادر برای حضانت فرزندان تأیید نشود، این حق حضانت از مادر سلب می‌شود.

۲. در مورد هزینه‌های متعارف زندگی این فرزندان، چه از طریق اموال موروثی و یا از طریق بودجه دولت یا از طریق نهادهای انقلابی به‌خصوص از طریق بنیاد شهید به مادران و یا نماینده قانونی آنان واگذار شود؛

وقتی این قانون به تصویب رسید، مدت اعتبار آن سه سال و به صورت آزمایشی به اجرا درآمد. پس از گزارش، نهادهایی که کار به آن‌ها محول شده بود، در آینده مورد بررسی بیشتر قرار گیرد [۲۱، ص ۳۹۰۶].

قانون تأمین زنان و کودکان بی‌سرپرست

به پیروی از تعالیم عالیة اسلامی در جهت حفظ شئون و حقوق اجتماعی زن و کودکان بی‌سرپرست و نیز زنان و کودکان بی‌سرپرستی که تحت پوشش قوانین حمایتی نیستند، از حمایت‌های مقرر در این قانون بهره‌مند خواهند شد. براساس این قانون:

زنان بیوه، پیر و سال‌خورده، زنان و دختران بی‌سرپرست و کودکان بی‌سرپرست از مزایای آن بهره‌مند خواهند شد و پس از تدوین این قانون، کمیته امداد، سازمان بهزیستی و بنیاد شهید با بررسی افراد متقاضی واجد شرایط تحت حمایت‌های قانونی قرار داد، بخش مهمی از نیاز آن‌ها را برآورده نمایند [۵، ص ۲۵۷].

قانون کار نیمه‌وقت زنان شاغل

دولت‌مردان پس از پیروزی انقلاب اسلامی توانستند برخلاف تمام تبلیغاتی که در رسانه‌های جمعی صورت گرفته بود و از مشارکت زنان در امور سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی استقبال کردند، در مجلس شورای اسلامی با ارائه طرح کار نیمه‌وقت تلاش کردند فرصت مناسبی در اختیار زنان برای تربیت نسل آینده قرار دهند [۸، ص ۵].

براساس این لایحه:

وزارت‌خانه‌ها و مؤسسات مشمول قانون استخدام کشوری و شرکت‌های دولتی و مؤسساتی که مشمول قانون بر آن‌ها مستلزم ذکر نام است، می‌توانند در صورت تقاضای زنان، زنان کارمند رسمی و ثابت خود و [پس از] موافقت بالاترین مقام مسئول، خدمت آن‌ها را نیمه‌وقت تعیین نمایند [۱۵، ص ۳].

کمیته زنان مجلس اول در جلسات مختلف کمیسیون‌ها خواستار تصویب این لایحه شدند. اعظم طالقانی در نطق پیش از دستور چنین گفت: در راستای اجرای اصل بیست و یک قانون تصویب شود زانی که در بیرون از خانه کار می‌کنند و فرزند دارند به صورت نیمه‌وقت باشند، به نفع نسل آینده و جامعه است [۱۶، ص ۱۸].

نمایندگان مجلس واکنش‌های متفاوتی به این لایحه نشان دادند. تعدادی از نمایندگان با اشتغال زنان مخالف بودند و وظیفه زن را مادری و تربیت فرزندان می‌دانستند و با بررسی و تصویب این لایحه مخالف بودند [۲۵، ص ۷۸۷۱].

عده دیگر خواستار اشتغال زنان در حوزه‌هایی که برای تربیت فرزندان ضروری است بودند. نمایندگان زن و تعداد زیادی از سایر نمایندگان، نه تنها جامعه را نیازمند فعالیت زنان در بخش‌های مختلف می‌دانستند، بلکه با کار نیمه‌وقت زنان برای استحکام بنیان خانواده موافق بودند.

لایحه کار نیمه‌وقت زنان پس از تبادل بحث و بیان دیدگاه‌های موافق و مخالفان در تاریخ دهم آذر ۱۳۶۲ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و کمیته زنان مجلس، تصویب این لایحه را نشانه‌ای از آزادی و حقوق زنان به شمار آورده و باعث رشد و پویایی نهادهای تربیتی دانسته‌اند. در مجلس اول، برای حمایت از خانواده و زنان لایحه‌های دیگر به تصویب رسید که می‌توان به مواردی از آن‌ها اشاره کرد:

قانون اجازه پرداخت حقوق و دستمزد کارکنان دولت به عایله تحت تکفل که آنان به اسارت دشمن درآمده‌اند و یا در مناطق جنگی هستند. قانون معافیت معلولین انقلاب و افراد خانواده شهدا و معلولین از منع استخدام کشوری. قانون پرداخت کمک‌هزینه مسکن و تحصیل به فرزندان مأموران نیروهای مسلح، وزارت‌خانه‌ها، مؤسسات و شرکت‌های دولتی خارج از کشور. قانون معافیت یکی از فرزندان خانواده شهدا از خدمت نظام وظیفه از جمله این مصوبات است.

برای حمایت از زنان و خانواده، قانون مدنی اصلاح شد. این اصلاحیه در چهل و هفت ماده و هشت تبصره در سال ۱۳۶۱ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و برای بررسی بیشتر به مدت پنج سال به صورت آزمایشی به اجرا درآمد. سرانجام در سال ۱۳۷۰، پنجاه ماده و یازده تبصره به تصویب رسید و موادی از قانون مدنی اصلاح شد. نیز ماده‌های ۱۲۰۵ و ۱۱۷۳، ۱۰۴۱، ۱۰۴۳، ۱۱۲۲، ۱۱۳۰ و ۱۲۱۰ اصلاح شد که به موجب آن ازدواج پیش از بلوغ ممنوع شد و به دختران اجازه داده می‌شد در صورت مخالفت غیرمنطقی و شرعی پدر، با اجازه دادگاه ازدواج صورت گیرد. افزون بر این، به زنان اجازه داده می‌شد در صورت عسر و حرج به دادگاه مراجعه و تقاضای طلاق کنند و در صورتی که دادگاه تشخیص دهد، این درخواست عملی شود. از دیگر اصلاحات مواد ذکر شده، به زنان حق می‌داد در صورتی که عیوب مرد موجب فسخ ازدواج می‌شد، به دادگاه مراجعه کنند تا طلاق انجام گیرد. از مسائل مهمی که نمایندگان زن خواستار رسیدگی به آن بودند، مسئله دادگاه خانواده و حضانت اطفال و فرزندان بود [۲۲، ص ۱۴-۱۵].

کمیته بانوان مجلس اول پیشنهادهایی برای استحکام بنیان خانواده به کمیسیون قضایی

مجلس ارائه دادند. از جمله «برای به حداقل رساندن اختلافات خانوادگی واحدهای مشاوره در دادگاه‌های مدنی یا مساجد تشکیل شود تا با راهنمایی آن‌ها اختلافات حل و فصل گردد. چنانچه اختلافات در این واحدها حل نشد، به دادگاه‌ها ارجاع شود و همچنین ضرورت تشکیل کلاس‌های آموزشی و آشنایی زوجین با وظایف همسری و آموزش قوانین شرعی و مدنی تدوین گردید» [۲۳، ص ۱۱۴۸].

اشتغال

براساس قانون، به زنان شاغل رسمی سه ماه مرخصی با حقوق داده می‌شد. اکثر ادارات دولتی پس از سه ماه زنان شاغل را به صورت مازاد از خدمت معاف می‌کردند. کمیته بانوان مجلس ضمن اعتراض شدید براساس اصل بیست و یک قانون اساسی، دولت را موظف دانسته حقوق زنان را در تمامی زمینه‌ها رعایت نمایند [۱۷، ص ۱۸-۱۹].

آن‌ها از دولت خواستند:

از برخورد تند و ناشایست، غیراسلامی و غیرانسانی نسبت به زنان در بعضی از وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی جلوگیری شود و خواستار ایجاد تسهیلاتی رفاهی برای زنان شاغل شدند. در این برهه زمانی و براساس قانون، حضور زنان در بعضی از شغل‌ها جلوگیری شد و واکنش‌های متفاوتی در جامعه در پی داشت. کمیته بانوان با انجام مصاحبه با مطبوعات و ایراد نطق‌هایی پیش از دستور بیان داشتند در اسلام به زنان چنان ارزشی داده شده است که حتی، از آنان انتظار می‌رود افرادی حقوق‌دان، کاردان، فعال، آگاه و دارای فکر و اندیشه باشند و در مسائل مهم مملکتی دخالت کنند. زن مسلمان باید با شناخت نیازهای جامعه، خودش را برای ایفای نقش مؤثر و مفید آماده کند و محدودیتی برای نقش‌آفرینی زنان وجود ندارد و همسران نباید مانع خدمت زنان در جامعه شوند [۶، ص ۷].

کمیته زنان مجلس مدعی بودند:

نظام، برنامه‌ای برای محدودیت زنان ندارد و آن‌ها معتقدند در جامعه ایران هیچ جایی برای عدم امنیت اجتماعی زنان وجود ندارد. چون نه در برنامه‌های جمهوری اسلامی چنین چیزی مشاهده می‌شود و نه قوانینی در این زمینه تصویب شده است [۲۹، ص ۱۹].

به نظر می‌رسد در اوایل جمهوری اسلامی، دیدگاه‌های متفاوتی، چه در مجلس شورای اسلامی و چه در جامعه، وجود داشته است که وظایف اساسی زن، همسررداری و تربیت فرزندان شایسته است و در بعضی از مشاغل الزاماً نباید زنان حضور داشته باشند. عده دیگر معتقد بودند زنان باید در همه فعالیت‌های اجتماعی شرکت کنند و قوانین اسلامی مانع آن‌ها نیستند.

دوره دوم مجلس شورای اسلامی

در این دوره، حوادث مهمی در کشور رخ داد. بعضی از احزاب و گروه‌های سیاسی، عملیاتی

مسلحانه علیه جمهوری اسلام نظام جمهوری اسلامی آغاز کردند و افراد برجسته و مهمی ترور شدند. بر اساس رأی مجلس رئیس جمهور وقت رأی عدم کفایت دریافت کرد و با شروع جنگ تحمیلی تعداد زیادی از وفاداران به انقلاب راهی جبهه‌های جنگ شدند و برای سرنگونی نظام نوپای جدید، فشارهای داخلی و خارجی تشدید شد.

در این دوره، برای ورود به مجلس ملاک و معیارها در نظر گرفته شد. در دوره دوم، انتخابات صحنه رقابت بین نیروهای وفادار به انقلاب و پیرو خط امام بود و احزاب و گروه‌هایی مانند جامعه روحانیت مبارز، حزب جمهوری اسلامی، جامعه مدرسین، مجاهدین انقلاب اسلامی، انجمن اسلامی و دیگر تشکلهای اسلامی در این انتخابات حضوری فعال داشتند [۱، ص ۴۲].

در این دوره از انتخابات، «هفده زن در میان نامزدهای انتخابات بودند» [۱۰، ص ۱۴-۱۵] و چهار زن به مجلس راه یافتند [۱۰، ص ۱۳-۱۶].

جدول ۲

ردیف	نام و نام خانوادگی	حوزه انتخابی	آرای کل	آرای نماینده	نوبت	تاریخ برگزاری	درصد آرا	کمیسیون محل فعالیت
۱	مریم بهروزی زعفرانی	تهران	۱۲۵۱۱۶۰	۵۳۹۱۵۳	دوم	۱۳۶۳/۲/۲۷	۴۳/۱۰	ارشاد و هنر اسلامی
۲	مرضیه حدیدچی	تهران	۱۲۵۱۱۶۰	۷۲۶۲۰۴	دوم	۱۳۶۳/۲/۲۷	۵۸٪	رسیدگی به سؤالات
۳	عاتقه صدیقی رجایی	تهران	۲۳۰۸۳۱۹	۱۳۴۲۶۶۲	اول	۱۳۶۳/۱/۲۶	۵۸/۱۷	آموزش و پرورش
۴	گوهرالشریعه دسغیب	تهران	۹۲۳۰۸۳	۱۴۲۲۸۸۰	اول	۱۳۶۳/۱/۲۶	۶۱/۶۴	آموزش و پرورش

در اواخر مجلس دوم، دو دیدگاه ظاهر شد و به جناح چپ و راست معروف شدند. مهم‌ترین تفاوت دیدگاه آن‌ها در مورد مسائل اقتصادی بود. گروهی در مجلس دوم به اقتصاد دولتی اعتقاد داشتند و گروه دوم معتقد به بخش خصوصی اقتصاد بودند... اختلاف در مسائل اقتصادی به تدریج در زمینه‌های دیگر تسری پیدا کرد و سرانجام موجب انشعاب جامعه روحانیت مبارز، مهم‌ترین تشکیل داخل مجلس دوم گردید و پس از آن مجمع روحانیون مبارز تأسیس شد [۱، ص ۶۸-۷۱].

در جریان انتخابات مجلس دوم، حزب جمهوری اسلامی به‌عنوان اصلی‌ترین نیروی سیاسی کشور به همراه سایر گروه‌های سیاسی و اجتماعی، همچون روحانیت مبارز، دانشجویان، اصناف و بازار فعالیت می‌کردند.

در دوره دوم حزب جمهوری اسلامی، علاوه بر کار حزبی و تشکیلاتی، تلاش می‌کرد در جریان بهره‌گیری از نیروهای انقلابی از افراد متخصص و غیرحزبی بهره‌مند شود... اما این حزب در جریان مجلس دوم نه تنها فعالیت حزبی آن کاهش یافت، بلکه فعالیت آن به کلی متوقف و حزب تعطیل شد [۲، ص ۲۶۰-۲۶۴].

در دوره دوم، طرح‌ها و لوایح زیادی به تصویب رسید که این طرح‌ها و لوایح مربوط به مسائل اقتصادی، سیاسی، نظامی، فرهنگی، آموزشی و قضایی بود. در این دوره، قوانین زیادی برای حمایت از رزمندگان و خانواده‌ایثارگران به تصویب رسید.

اصلاح قانون اجازه پرداخت مستمری به وراثت کارمندان، اصلاح قانون مدنی ماده ۱۲۰۵ به زنان حق داد برای دریافت نفقه از اموال شوهر غایب یا مستنکف برداشت شود. در همین دوره، قانون اعزام دانشجویان برای تربیت نیروی متخصص و متعهد تصویب شد و نیز براساس تبصره یک ماده سه، برای دختران مجرد محدودیت‌های قابل شدند که مورد اعتراض گروه‌های مختلف قرار گرفت [۱۵، ص ۱۳].

حق حضانت فرزندان صغیر

این قانون در تاریخ هشتم دی ۱۳۶۰ در مجلس شورای اسلامی به تصویب رسید. بر اساس آن حق حضانت فرزندان صغیر یا محجور، یعنی کسانی که پدرانشان به درجه والای شهادت نایل شده‌اند یا پدر آن‌ها فوت کرده است، به مادرانشان داده شده بود و مدت این طرح سه سال بود. چون مدت آن به اتمام رسید، با اصلاحاتی در مجلس شورای اسلامی تصویب شد [۲۳، ص ۱۷۴۸] که این اصطلاحات عبارت‌اند از:

- در مواردی با حکم دادگاه اگر صلاحیت مادر برای حضانت فرزندان تأیید نشود، این حق حضانت از مادر سلب می‌شود؛

- در مورد هزینه‌های متعارف این فرزندان چه از طریق اموال موروثی یا از طریق بودجه دولت یا از طریق نهادهای انقلابی، به‌خصوص از طریق بنیاد شهید، گفته شده که حدود هزینه‌های متعارف را دادگاه تعیین می‌کند و این هزینه یا به مادران و یا نماینده قانونی او واگذار می‌شود.

با دو تبصره‌ای که به قانون ذکر شده اضافه شده بود، زمان اعتبار این قانون به دائمی تبدیل شد و دیگر حدود هزینه متعارف و عدم صلاحیت مادر در مورد فرزندان شهدا به حکم دادگاه با نظر کارشناس مشورتی بنیاد شهید محول شد. براساس آن، باید حکم داد و نظر کارشناسی با بنیاد شهید بود که اطلاع بیشتری از وضعیت خانواده‌های شهید داشت.

این قانون در تاریخ بیست و دوم تیر ۱۳۶۵ به تصویب رسید. شورای نگهبان درخواست اصلاح ماده واحده‌ای از این قانون را داشت. قانونی که به تصویب مجلس رسیده بود به این شرح، چنانچه به حکم دادگاه مدنی خاص یا قایم مقام آن دادگاه، حضانت طفل به عهده کسی قرار گیرد، اگر پدر، مادر یا شخص دیگری مانع اجرای حکم شود یا از استرداد طفل امتناع ورزد، دادگاه صادرکننده حکم، وی را تحت تعقیب قرار می‌دهد. ابتدا به وی اخطار می‌دهد و پس از گذشت یک ماه تا سه ماه، حبس یا جریمه نقدی از پنج تا صد هزار ریال نمایند [۲۲، ص ۵۹۴۷].

اشکال شورای نگهبان این بود که «بعد از صدور حکم دادگاه، اخطار دادن به متخلف مغایر

موازن شرعی است، زیرا حکم بعد از صدور بلافاصله باید اجرا گردد. این قانون به این صورت اصلاح گردید. چنانچه به حکم دادگاه مدنی خاص یا قایم مقام آن دادگاه، حضانت طفل برعهده کسی قرار گیرد، اگر پدر، مادر و یا شخص دیگری مانع اجرای حکم شود و یا از استرداد آن طفل امتناع ورزد، به حبس و اجرای حکم محکوم خواهد شد» [۴، ص ۹۸].

قانون مذکور مشتمل بر ماده واحده در تاریخ ۱۳۶۵/۴/۲۲ در مجلس تصویب شد و پس از آن در تاریخ ۱۳۶۵/۴/۲۲ به تأیید شورای نگهبان رسید.

اعزام دانشجو به خارج

براساس لایحه دولت به منظور کمک به تأمین نیروی انسانی متعهد و متخصص مورد نیاز کشور و شناخت نوآوری‌های علمی دنیا و آشنایی با آخرین تجربیات کشورهای خارجی در زمینه‌های مختلف علمی، فنی و تخصصی اقدام به اعزام دانشجو به خارج می‌نماید. براساس بند یک ماده سه قانون اعزام دانشجو، دختران لیسانس و بالاتر در صورت ازدواج، همراه همسر خود به خارج اعزام می‌شوند [۱۳، ص ۲۵۳].

نمایندگان زن از مخالفین این قانون بودند و آن را تبعیض بزرگی در حق دختران دانسته و این قانون را مغایر قانون اساسی و شخصیت حقوقی زن دانسته‌اند [همان، ص ۲۵۳].

اجرای قانون نیمه‌وقت

این بحث براساس قانون مصوب مجلس اول آورده شده بود. در اجرای بندهای یک و دو از اصول ۲۱ قانون اساسی، «بانوان کارمند رسمی و ثابت وزارت‌خانه‌ها، مؤسسات، شرکت‌های دولتی، شهرداری‌ها، نیروهای مسلح و مؤسساتی که مشمول قانون بر آن‌ها مستلزم ذکر نام است، می‌توانند در صورت موافقت بالاترین مقام مؤسسه متبوع خود، از خدمت نیمه‌وقت استفاده کنند [۲۰، ص ۲۴۹۰].

دولت در راستای این قانون ملزم شده بود آیین‌نامه‌ای تدوین کند، زیرا در قانون ابهام وجود داشت و هیچ شرطی برای موافقت مسئولان برای کار نیمه‌وقت بانوان قرار داده نشده بود. این قانون شامل کارمندان رسمی بود و سایر کارکنان زن را دربر نمی‌گرفت. نمایندگان زن در نطق‌های پیش از دستور این قانون را نوعی بی‌عدالتی می‌دانستند که در آن هیچ حقی به زنان داده نشده و مخالف قانون اساسی بود [۲۰، ص ۲۴۹۱-۲۴۹۲]. پس از بررسی نمایندگان با بازنگری این قانون در یازده ماده به شرح زیر به تصویب مجلس رسید:

۱. در اجرای بندهای یک و دو از اصل ۲۱ قانون اساسی، زنان رسمی و ثابت وزارت‌خانه‌ها، مؤسسات دولتی، شهرداری، نیروهای مسلح و مؤسساتی که مشمول قانون بر آن‌ها مستلزم ذکر نام است، می‌توانند در صورت موافقت بالاترین مقام مؤسسه متبوع خود از خدمت نیمه‌وقت استفاده کنند؛

۲. خدمت نیمه‌وقت خدمتی است که ساعات کار آن طبق مقررات این قانون نصف ساعات کار مقرر هفتگی وزارت‌خانه‌ها و مؤسسات مربوط باشد. نحوه و ترتیب انجام خدمت نیمه‌وقت براساس ساعات کار وزارت‌خانه‌ها و مؤسسات ذیربط و طبق نظر بالاترین مقام و نیز اینکه نباید ساعت کاری از نصف ساعات کار مقرر هفتگی وزارت‌خانه‌ها و مؤسسات و شرکت‌های مربوطه کمتر باشد؛

۳. کارمندانی که از خدمت نیمه‌وقت استفاده می‌کنند، نصف حقوق گروه، پایه یا حقوق ثابت و فوق‌العاده شغل، مزایای شغل یا عناوین مشابه دیگر و فوق‌العاده‌ها و مزایایی که به‌طور مستمر پرداخت می‌شود به آنان تعلق خواهد گرفت؛ ولیکن فوق‌العاده‌های محل خدمت، بدی آب‌وهوا و محرومیت از تسهیلات زندگی از محرومیت مذکور مستثنا بوده به‌طور کامل پرداخت می‌شود؛

۴. میزان حقوق و مزایایی که براساس قانون به کارمندان نیمه‌وقت تعلق خواهد گرفت مشمول مقررات مربوط به حداقل پرداختی به کارکنان شاغل دولت نخواهد بود؛

۵. حداقل استفاده از خدمت نیمه‌وقت یکسال است و در مورد مشمولان طرح طبقه‌بندی شاغل و معلمان کشور تاریخ انقضای خدمت مقارن با اتمام یکسال تحصیلی خواهد بود؛

۶. کارمندان پیمانی و غیرثابت دستگاه‌های اجرایی، مشمول مقررات این قانون نیستند و استفاده مستخدمان رسمی و ثابت از این قانون موکول به پایان یافتن خدمت آزمایشی یا مشابه آن خواهد بود؛

۷. سنوات خدمت نیمه‌وقت بانوان به لحاظ سابقه خدمت لازم برای بازنشستگی و استفاده از حقوق یا مستمری به‌طور کامل محسوب خواهد شد. نیز تبصره، سنوات نیمه‌وقت بانوان، بازنشستگی و حق بیمه به نسبت تمام حقوق گروه و پایه یا حقوق ثابت و فوق‌العاده شغل یا عناوین مشابه تا سه سال از لحاظ حقوق بازنشستگی در حکم خدمت تمام‌وقت محسوب می‌شود؛

۸. دوران استفاده از مرخصی استحقاقی طبق مقررات، مربوط به کارمندان تمام‌وقت است و فقط میزان حقوق و فوق‌العاده شغل و سایر مزایای مستمر این‌گونه مستخدمان نصف مبلغ مربوط به کارمندان تمام‌وقت خواهد بود؛

۹. مدت استفاده از مرخصی استعلاجی و زایمان برای بانوان مشمول خدمت نیمه‌وقت مانند کارمندان تمام‌وقت خواهد بود و در آن مدت به لحاظ حقوق و مزایا تابع مقررات مربوط به خدمت نیمه‌وقت خواهند بود؛

۱۰. در صورتی که کارمندان نیمه‌وقت قبل از پایان مدت نیمه‌وقت درخواست انجام خدمت تمام‌وقت را بنمایند، در صورت ضرورت و موافقت وزارت‌خانه و مؤسسات مربوطه، خدمت نیمه‌وقت آنان به خدمت تمام‌وقت تبدیل خواهد شد. در هر حال، خدمت نیمه‌وقت کمتر از یک سال نخواهد بود؛

۱۱. سنوات خدمت کارمندان نیمه‌وقت و ارتقای گروه به نسبت سوابق تجربی مقرر در طرح طبقه‌بندی شاغل یا مقررات مربوطه محاسبه خواهد شد.

دادگاه‌های مدنی خاص

نمایندگان زن در دوره اول برای احقاق حق و مسئله خاص زنان به دنبال دادگاه‌های خاص بودند. در دوره دوم، برای پی‌گیری این مسئله خواستار اجرای بند سوم اصل ۲۱ قانون اساسی شدند [۱۵، ص ۱۰۷۱۷].

در طرح پیشنهادی، غیر از قاضی، دادرس علی‌البدل، یک نفر مشاور حقوقی و یک نفر مشاور خانواده در تنظیم پرونده نقش مؤثر داشتند.

مشاور حقوقی باید در دفاع از طرفین رفتاری یکسان داشته باشد، زیرا غالباً مردها با مسائل حقوقی و قانونی بیشتر آشنا هستند و در صورت لزوم با تمکن مالی وکیل می‌گیرند و در نتیجه حقوق بیشتری را کسب می‌کنند؛ اما برعکس زنان اکثراً به خاطر عدم امکانات لازم نمی‌توانند به حقوق حقه خود برسند. در نتیجه، جهت حفظ موقعیت حقوقی و خانوادگی زنان باید اصلاحات لازم در این قانون انجام گیرد [۲۶، ص ۹۹۱].

حمایت از زنان و کودکان بی‌سرپرست و مسئله آموزش و پرورش

نمایندگان زن مجلس، دوره اول با تصویب ماده واحد، دولت را مکلف به حمایت از زنان و کودکان بی‌سرپرست کرده بود و در یکی از تبصره‌ها دولت موظف شده بود لایحه‌ای نسبت به تأمین حقوق، بیمه و رفاه کودکان بی‌سرپرست براساس بند چهارم اصل ۲۱ قانون اساسی و حداکثر ظرف سه ماه این لایحه را تقدیم مجلس کند. این قانون پس از تصویب شورای نگهبان در سال ۱۳۶۲ به دولت ابلاغ شده بود. پس از ۴ سال دولت لایحه‌ای به مجلس ارسال نکرده بود و نمایندگان زن ضمن اعتراض شدید به دولت خواستار رسیدگی فوری مجلس به این موضوع شدند [۱۲، ص ۱۰۱۴۶-۱۰۱۴۷].

در دوره دوم مجلس، آموزش و پرورش امکانات لازم برای تحصیل افراد لازم تحصیل فراهم نکرده بود و مدارس در شهرهای پرجمعیت به صورت سه یا چهار شیفت با جمعیت دانش‌آموزی ۵۰ الی ۶۰ نفر و اکثراً در کانتینر تشکیل می‌شد. نمایندگان زن با اعتراض به وضع موجود، خواستار رفع مشکلات شدند و خواستار افزایش بودجه وزارت آموزش و پرورش و مشارکت مردم برای بهبود اوضاع تحصیلی شدند [۲۶، ص ۹۹۱].

نتیجه‌گیری

در دوره اول و دوم مجلس شورای اسلامی، زنانی که به مجلس راه یافتند عموماً سرشناس، مبارز و انقلابی بودند که با همسرانشان به مبارزه علیه رژیم پهلوی پرداخته بودند. در شرایطی بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱، کشور با بحران‌های داخلی و خارجی روبه‌رو شد و نگاه نمایندگان زن در این دوره‌ها نگاهی حمایتی است.

در این دوره، با تغییر سیستم حکومتی و تشکیل جمهوری اسلامی زنان نماینده به دنبال پیگیری دیدگاهشان بودند. بنابراین، مسیر گام‌به‌گامی را طی کردند. در مرحله اول، تلاش کردند با تشکیل کمیته فرعی زنان در مجلس و حمایت جامعه زنان، روی مسائل خانواده، مانند احکام ازدواج و طلاق، ارثیه، حضانت و حق اولاد، تمرکز کنند. آن‌ها با تصویب قوانینی به استحکام خانواده کمک کردند.

در مرحله دوم، همگرایی با جامعه زنان در بیرون مجلس و تصویب قانون کار نیمه‌وقت بانوان در جهت حفظ و صیانت از حقوق زن ایرانی، اقدامات مهمی به‌منظور حفظ امنیت شغلی و کیان خانواده انجام شد.

در مرحله سوم نیز، زنان نماینده با تصویب قوانینی در زمینه‌های آموزش و پرورش، بستری مساعد برای تربیت فرزندان فراهم کردند. مهم‌ترین کار نمایندگان زن در دوره اول و دوم مجلس شورای اسلامی هموار کردن مسیر پیشرفت و ترقی زن ایرانی برای حضور هرچه بیشتر و فعال‌تر در عرصه سیاست و مسائل اجتماعی و فرهنگی بود. زنان با حضور خود در مجلس و تصویب قوانینی برای حمایت از زنان و خانواده، زمینه را برای حضور زنان در دوره‌های بعد با تعداد بیشتر و خواسته‌های منسجم‌تر فراهم کردند. همین‌طور نقش مهمی در تصویب قوانین بیشتر برای مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی ایفا کردند.

منابع

- [۱] جیرهنده، عباس؛ بسطامی، رضا (۱۳۷۸). *دومین دوره مجلس شورای اسلامی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- [۲] حاجی بیگی‌کندری، محمدعلی (۱۳۷۹). *خاطرات حجت‌الاسلام عباسعلی عمید زنجانی*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- [۳] خوش‌زاد، اکبر (۱۳۸۶). *مجلس شورای اسلامی (دوره اول)*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- [۴] فراهانی، شمس (۱۳۸۹). *زن در آیینة قوانین*. تهران: خط سوم.
- [۵] منصور، جهانگیر (۱۳۸۸). *قوانین و مقررات مربوط به خانواده*، تهران: دوران.
- [۶] اسامی و مشخصات نمایندگان دوره اول و دوم مجلس شورای اسلامی، تهران: دفتر انتخابات وزارت کشور.
- [۷] آیین‌نامه‌های داخلی مجلس شورای اسلامی در دوره اول و دوم.
- [۸] کارنامه مجلس، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۶۴.
- [۹] مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، واحد اسناد و اطلاع‌رسانی.
- [۱۰] مروری بر قوانین هفت دوره مجلس شورای اسلامی، سند شماره ۱۷۶۸۹.
- [۱۱] مروری بر قوانین هفت دوره مجلس شورای اسلامی، سند شماره ۹۸۳۴.
- [۱۲] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، جلسه ۵۰۶.
- [۱۳] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، جلسه ۱۱۹.

- [۱۴] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، جلسه ۵۲.
- [۱۵] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، جلسه ۵۳۳.
- [۱۶] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۰/۸/۱۱، جلسه ۲۳۲.
- [۱۷] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۰/۱۱/۱۳، جلسه ۲۷۰.
- [۱۸] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۳/۱/۱۵، جلسه ۶۰۵.
- [۱۹] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۴/۱/۱۸، جلسه ۱۱۰.
- [۲۰] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۶/۱/۱۸، جلسه ۱۱۷.
- [۲۱] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۰/۷/۲، جلسه ۲۱۷.
- [۲۲] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۵/۴/۲۲، جلسه ۲۹۸.
- [۲۳] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۳/۱۱/۲۸، جلسه ۹۱.
- [۲۴] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۱/۱/۲۹، جلسه ۲۹۸.
- [۲۵] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، مورخ ۱۳۶۱/۱۲/۳، جلسه ۴۲۶.
- [۲۶] مشروح مذاکرات مجلس شورای اسلامی، جلسه ۶۳.
- [۲۷] روزنامه اطلاعات، مورخ ۱۳۵۸/۱۱/۱۸، شماره ۱۶۰۶۱.
- [۲۸] روزنامه کیهان، ۱۳۶۱/۱۰/۱۱، شماره ۱۱۷۷۲.
- [۲۹] مجله جوانان/امروز، مورخ ۱۳۶۲/۳/۱۶، شماره ۸۴۸.
- [۳۰] مجله زن روز، مورخ ۱۳۶۳/۱/۱۳، شماره ۹۶۲.
- [۳۱] مجله زن روز، مورخ ۱۳۶۲/۱/۲۰، شماره ۹۱۱.
- [۳۲] مجله زن روز، مورخ ۱۳۶۴/۱/۲۰، شماره ۹۱۱.